

حبس در غیر زندان

دکتر غلامعلی محمدی*

تاریخ پذیرش: ۹۳/۱۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۱/۵

چکیده

با پیشرفت علم جرم‌شناسی و توسعه‌ی کیفرشناسی در گذشته، حبس مرکز ثقل عدالت کیفری قرار گرفت و در طول دو قرن اخیر زندانی کردن بزه‌کاران یکی از شایع‌ترین و متداول‌ترین پاسخ سیاسی-جنایی به پدیده‌ی جرم به شمار می‌رود. از سوی دیگر تورم کیفری زندان‌ها و آسیب‌های ناشی از زندان، مشکلات و معضلات زیادی را برای جامعه، زندانیان و خانواده‌های آنان فراهم کرده است تا آنجا که استفاده از مجازات‌های جایگزین زندان، در کانون توجه جرم‌شناسان، کیفرشناسان و دست‌اندرکاران امور قضایی و اجتماعی جوامع مختلف قرار گرفته است. حبس در غیر زندان، به عنوان یکی از مجازات‌های جایگزین زندان، در قوانین شکلی و ماهوی کیفری اخیرالتصویب در ایران، پیش‌بینی گردیده است که نیازمند تحلیل و بررسی می‌باشد.

کلید واژگان: زندان، مجازات‌های جایگزین، حبس خانگی، نظارت الکترونیکی، کانون‌های اصلاح و تربیت، نظام نیمه آزادی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* قائم مقام رئیس کل دادگستری استان تهران و دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی.

Gamohammadi@gmail.com.

مقدمه

حبس، یکی از مجازات‌های شایعی است که در قوانین کیفری و متعاقب آن در تصمیمات قضایی کشورمان ایران به نحو گسترده‌ای وجود دارد؛ در حالی که در نظام کیفری اسلام استفاده از مجازات زندان تا حد زیادی محدود گردیده است تا آنجا که برخی از صاحب‌نظران، موارد تصریح شده به زندان را در قالب نصوص شرعی تنها ۲۸ مورد ذکر کرده‌اند^۱ و به تعبیری زندان در اسلام برخلاف آنچه که در دنیای کنونی معمول و متداول است به عنوان کیفر ثانوی و به طور فی الجمله پذیرفته شده است.

به طور کلی هدف از مجازات مجرمین می‌تواند انتقام‌جویی، سزادهی، ارباب عمومی و اصلاح و تربیت باشد؛ لکن در گذشته بیشتر هدف از مجازات مجرمین انتقام‌جویی و سزادهی بود؛ چنان‌که ارسطو می‌گوید: «کیفر، اول از همه باید مجنی‌علیه را راضی کند».^۲ در میان مجازات‌های کنونی ما می‌توان گفت که هدف از قصاص نیز به درستی همین است؛ اما امروزه در جرم‌شناسی دو هدف دیگر از مجازات‌ها یعنی ارباب عمومی و اصلاح مجرم به عنوان اهداف اولیه‌ی مجازات‌ها مطرح می‌باشند. اکنون دو پرسش مهم مطرح می‌شود:

- اول اینکه ذهنیت قانون‌گذار و قضات ما بر چه پایه‌ای استوار است؟ آیا هنوز در گذشته سیر می‌کنند و با مجازات حبس به دنبال سزادهی و انتقام‌جویی از مجرم هستند یا به دنبال اصلاح مجرم؟

- دوم اینکه آیا زندان (در واقع و در عمل) منجر به اصلاح مجرم می‌شود یا خیر؟ اگر ما مجرم را مجازات می‌کنیم تا اصلاح شود پس چرا میزان تکرار جرم و برگشت مجرم به زندان زیاد است؟ و جرایم ارتكابی مجدد آنها معمولاً شدیدتر از جرم اول است؟ امروزه به دلایل عینی و واقع‌گرایانه ثابت گردیده باوری که زندان را بهترین مکان و بهترین مجازات برای تربیت و اصلاح مجرمین می‌دانست باوری است غلط. همچنین

۱- طبسی، نجم‌الدین؛ موارد السجن فی النصوص و الفتاوی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۶ق (۱۳۷۴ش)، ص ۴۳.

۲- ظفری، محمدرضا؛ مبانی عدالت جزایی در حقوق اسلامی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷، ص ۹۱.

تلقی زندان به مثابه مجازات و با هدف عقوبت و سزادهی را باید رها کرد. همین تلقی نادرست، قانون‌گذار را در زمان تدوین قانون تعزیرات سال ۱۳۷۵ به استفاده‌ی گسترده از مجازات حبس ترغیب کرده است به گونه‌ای که در مواد ۴۹۸ تا ۵۳۰ بدون توجه به واقعیات زندان و اهداف اولیه‌ی امروزی مجازات، تنها صحبت از مجازات حبس شده است.^۱ رها کردن این تفکر از سوی قانون‌گذار، در سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون جدید مجازات اسلامی و با تصویب مجازات‌های جایگزین حبس محقق شد که از جمله مجازات‌های جایگزین حبس، حبس در غیر زندان می‌باشد.

اما در میان بسیاری از قضات همچنان همان اعتقاد قدیمی وجود دارد و متأسفانه استفاده از حبس به عنوان کارآمدترین مجازات به صورت یک فرهنگ در میان جامعه رواج یافته و برخی از قضات نیز به تاسی از همین فرهنگ و زیر فشار افکار عمومی به ویژه در حوزه‌های قضایی کوچک‌تر، در استفاده از زندان دچار افراط شده‌اند و لذا اقتضا دارد که در خصوص تغییر نگرش عمومی، اقدام فرهنگی صورت گیرد تا بسترهای لازم برای پذیرش افکار عمومی در خصوص کارآمدی سایر مجازات‌های غیر حبس نیز فراهم گردد. یکی از این مجازات‌ها که نیازمند بسترسازی فرهنگی و ترغیب قضات به استفاده از آن است حبس در غیر زندان می‌باشد.

همان‌گونه که پیش‌تر هم گفته شد مسلماً یکی از عوامل مؤثر در جمعیت کیفری زندان‌های ایران، وجود سیاست کیفری حبس‌محور است و همین امر سبب گردیده است که آمار زندان‌های جمهوری اسلامی ایران در مطالعه‌ی تطبیقی با سایر کشورها در وضعیت و جایگاه مطلوبی به سر نبرد. بر اساس تحقیقات انجام شده و آمار مأخوذه، متوسط آمار زندانیان در جهان به ازای یکصد هزار نفر جمعیت دنیا، ۱۴۵ نفر می‌باشد و از این منظر جایگاه ایران در جهان در ردیف پانزدهم و در بین کشورهایی که جمعیت مشابه ایران دارند و نیز در بین کشورهای همجوار، در ردیف اول و در بین کشور مسلمان در ردیف دوم و در بین کشورهای آسیایی در ردیف سوم قرار دارد.^۲

۱- حاجی ده‌آبادی، احمد؛ تأملی پیرامون مجازات حبس در نظام حقوقی اسلام، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره ۴، سال سوم، تابستان ۹۰، ص ۶۶.

۲- قائمی، سیداحمد؛ نوبری، اراز؛ بررسی تحلیلی جمعیت زندانیان کشورهای جهان، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، تیرماه ۱۳۸۸.

بر همین اساس و برای خروج از بحران تراکم جمعیت کیفری زندان‌ها، موضوع سیاست‌های مربوط به کاهش جمعیت کیفری زندانها در دهه‌ی اخیر در دستور کار قوه‌ی قضائیه قرار گرفته است و بنا به پیشنهاد آن قوه، در بند چهاردهم از سیاست‌های کلی قضایی مصوب سال ۱۳۸۳ و بند ۱۲ از سیاست‌های کلی قضایی پنج سال مصوب ۱۳۸۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام، کاهش استفاده از مجازات زندان و نیز اتخاذ تدابیر لازم در استفاده از مجازات زندان با رویکرد حبس‌زدایی مورد تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام قرار گرفته است.

لذا با توجه به تعیین سیاست‌های کلی نظام در خصوص حبس‌زدایی و در راستای اقدامات مربوط به کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها در سال‌های اخیر، موضوع زندان، در قوانین اخیر التصویب اعم از قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری با رویکردی جدید مواجه گردیده است و پیدایش نوآوری‌ها و تأسیسات جدید کیفری مانند تعویق صدور حکم، نظام نیمه آزادی، مجازات‌های جایگزین حبس و نظارت‌های الکترونیکی، در قوانین یاد شده متأثر از سیاست‌های مربوط به کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها و زندان‌زدایی می‌باشد. لذا با توجه به مراتب فوق، اشعار می‌دارد حبس در غیر زندان در واقع عمدتاً برگرفته از ماده‌ی ۶۲ قانون مجازات اسلامی می‌باشد و یکی از مصادیق بارز آن، نظارت‌های الکترونیکی است که در آینده به آن پرداخته خواهد شد.

۱- معنای لغوی زندان و موارد استفاده‌ی آن در قرآن کریم

لفظ «سجن» به معنای زندان و نیز حبس به معنای شایع آن، در موارد فراوانی در قرآن کریم وارد شده است.

کلمه‌ی «سجن» در جایگاه اسم به معنای «محل حبس» در آیات ۳۳، ۳۶، ۳۹، ۴۱، ۴۴ و ۱۰۰ از سوره‌ی مبارکه‌ی یوسف استفاده شده است و نیز به همین معنا و در صیغه‌ی مبالغه‌ی «سجین» در دو مورد در آیات ۷ و ۸ سوره‌ی مطففین و به صورت اسم مفعول «مسجونین» در آیه‌ی ۲۹ از سوره‌ی شعرا و به صورت فعل در سه مورد در آیات ۲۵، ۳۲ و ۳۵ از سوره‌ی یوسف آمده است. همچنین کلمه‌ی «حبس» به صورت فعل در دو مورد از قرآن کریم یعنی آیه‌ی ۸ از سوره‌ی هود و آیه‌ی ۱۰۶ از سوره‌ی مائده بیان شده است. شایان ذکر است که مفهوم زندان در قالب الفاظ دیگری غیر از لفظ‌های «سجن» و

«حبس» در قرآن بیان شده است که از میان آنها لفظ «وقف» با مشتقات آن، چهار مورد در آیات ۲۷ و ۳۰ از سوره‌ی انعام، آیه‌ی ۳۱ از سوره‌ی سبا و آیه‌ی ۲۴ از سوره‌ی صافات و همچنین لفظ «امسک» در آیه‌ی ۱۵ از سوره‌ی نسا و لفظ «حصر» در آیه‌ی ۸ از سوره‌ی اسرا آمده است که مفسران، الفاظ مذکور را به معنای حبس کردن و زندانی کردن تفسیر نموده‌اند.

اما در این میان، آیه‌ی ۱۵ سوره‌ی مبارکه‌ی نسا وضعیت ویژه‌ای دارد: «وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا».

«و از زنان شما، کسانی که مرتکب زنا می‌شوند چهار نفر مرد از خودتان را بر آنان به گواهی بخواهید؛ سپس اگر (به ارتکاب آن) گواهی دادند آن زشت‌کاران را در خانه‌ها نگاه دارید تا مرگشان فرا رسد تا خدا (برای نجات) آنان راهی قرار دهد».

در این آیه، به روشنی از «حبس در غیر زندان» به عنوان مجازات (حبس ابد) استفاده شده است. در تفسیر این آیه میان فقها اختلاف وجود دارد. برخی بر نسخ آیه‌ی یادشده اعتقاد دارند^۱ و برخی دیگر بر این باورند که این آیه نسخ نشده است.^۲

۲- مفهوم زندان

آنچه که از مقایسه‌ی دو لفظ «سجن» به معنی زندان و «حبس» به مفهوم نگه‌داشتن برداشت می‌شود این است که زندان به معنای اصطلاحی، محلی است که اختصاصاً برای نگهداری مجرمین به منظور مجازات آنها مورد استفاده قرار می‌گیرد کما اینکه در مقررات فعلی در ماده‌ی ۳ آیین‌نامه‌ی اجرایی زندان‌ها، زندان محلی است برای نگهداری محکومان و حال آن‌که حبس، اعم از زندان می‌باشد و مفهوم وسیع‌تری نسبت به زندان اصطلاحی دارد مانند: عبارت «فامسکوهن فی البیوت» در آیه‌ی ۱۵ از سوره‌ی نسا، که ناظر بر حبس در منزل می‌باشد و ماده‌ی ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) که

۱- حر عاملی، محمدبن حسن؛ وسایل الشیعه، ج ۲۸، چاپ سوم، قم، مؤسسه‌ی آل‌البیت (ع)، ۱۴۱۶.ق، ص ۶۷.

۲- خویی، ابوالقاسم؛ البیان، چاپ چهارم، بیروت، دارالزهر، ۱۳۹۵، ص ۳۱۰.

اشاره به توقیف یا حبس اشخاص، توسط غیر دارد. این نکته قرینه‌ای است دال بر اینکه حبس در غیر مورد زندان نیز لحاظ شده است.

۳- تاریخ زندان در اسلام

مطالعه‌ی تاریخ زندان در اسلام نیز حاکی از آن است که در زمان پیامبر (ص) و نیز در زمان خلیفه‌ی اول ساختمان مخصوصی برای زندان وجود نداشت و مجرمین را در داخل مسجد و یا دهلیز آن و یا در منازل اصحاب، حبس می‌نمودند. در زمان خلیفه‌ی دوم، منزل صفوان بن امیه را خریدند و به زندان تبدیل کردند.^۱ اقدام به تأسیس زندان، در زمان امیرالمومنین علی (ع) صورت گرفت و حضرت ابتدا زندانی از بوریاء ساختند و آنرا «نافع» نامیدند و چون زندانیان دیوار آنجا را سوراخ کردند و فرار کردند لذا آن حضرت زندان دیگری با دیوارهای گلی ساختند و نام آنرا «مخیس» گذاشتند و به لحاظ انجام اقدامات اصلاحی در زندان، در زمان خلافت امیرالمومنین (ع)، به تعبیر برخی از دانشمندان و نویسندگان مانند قاضی نعمان، توقیف الفکیکی نکدی، علطیه مصطفی، ابن عابدین و غیره، مبدع زندان‌های اصلاحی در اسلام حضرت علی (ع) می‌باشد.^۲

۴- موارد حبس در غیر زندان در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲/۲/۱

در قانون مجازات اسلامی، حبس در غیر زندان در چند قالب قابل توجیه می‌باشد:

- مورد اول: تحمل حبس در محدوده‌ی مکانی مشخص تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی است که در ماده‌ی ۶۲ قانون مجازات اسلامی مورد تجویز قرار گرفته است. به موجب مقرره‌ی مذکور، در جرایم تعزیری از درجه پنج تا هشت، دادگاه می‌تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده‌ی مکانی مشخص تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی قرار دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد رضایت محکوم، شرط اساسی برای اعمال این نوع

۱- طبسی، نجم‌الدین؛ موارد السجن فی النصوص و الفتاوی، ص ۴۹۸ و ۵۴۴.

۲- سپهری، محمد؛ زندان از دیدگاه اسلام، بررسی مشروعیت، موارد و احکام زندان، چاپ اول، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳، ص ۱۷۹.

- مجازات است. لازم به ذکر است که در مورد جرایم تعزیری که مجازات آنها بیش از پنج سال می‌باشد محکومیت به حبس تحت نظارت‌های الکترونیکی قابل اعمال نمی‌باشد. همچنین وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی برای اعمال مجازات مذکور الزامی است؛ ضمن آنکه حتی با وجود تمامی شرایط مذکور، دادگاه در استفاده از حبس در غیر زندان تحت نظارت‌های الکترونیکی مخیر می‌باشد.
- مورد دوم: از طریق دوره‌ی مراقبت که از مصادیق مجازات‌های جایگزین حبس است و بر اساس ماده‌ی ۸۳ قانون مجازات اسلامی ناظر بر بند ب ماده‌ی ۴۳ همان قانون، محکوم به حکم دادگاه، تحت نظارت قاضی اجرای احکام کیفری (به عنوان مجازات جایگزین حبس) به اقامت در مکان معین که غیر زندان می‌باشد محکوم می‌گردد.
- مورد سوم: اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه حکم می‌کند بر اساس تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۸۹ قانون مجازات اسلامی.
- مورد چهارم: نگهداری در کانون‌های اصلاح و تربیت موضوع بند ث ماده‌ی ۸۸ و بندهای ب و پ و نیز تبصره‌ی ۲ ماده‌ی ۸۹ قانون مجازات اسلامی.
- مورد پنجم: در قالب نظام نیمه‌آزادی موضوع مواد ۵۶ و ۵۷ قانون مجازات اسلامی که در ادامه توضیح آن می‌آید.

۵- مفهوم نظارت الکترونیکی

نظارت الکترونیکی، یکی از مفاهیم جدید مدیریتی است که به عنوان مفهومی کارآمد در خدمت و تکمیل دولت الکترونیکی بسیار مورد استقبال واقع شده است.^۱ در تعریف نظارت الکترونیکی گفته شده است: «نظارت الکترونیکی به عنوان یک ضمانت اجرای جایگزین مجازات زندان می‌باشد که به معنای کنترل و نظارت بر اشخاص از طریق ابزار و وسایل الکترونیکی در محیط خارج از زندان است».^۲ این شیوه‌ی نظارت، کاربردهای وسیعی در کنترل منابع انسانی در کارخانه‌ها، دستگاه‌های دولتی و کنترل اجتماعی نظیر کنترل

۱- حسینی، میرزا حسن؛ فولادی طرقی، مهدی؛ بررسی موانع و محدودیت‌های اجرای نظارت الکترونیکی، فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت انتظامی، شماره چهارم، سال پنجم، زمستان ۱۳۸۹، ص ۶۷۷.

۲- محمدنسل، غلامرضا؛ نظارت الکترونیکی بر بزه‌کاران، فصلنامه‌ی دانش انتظامی، شماره اول، سال هفتم، بهار ۱۳۸۴، ص ۱۲.

ترافیک یا حفاظت از اماکن و تأسیسات دارد. در دهه‌های اخیر، نظارت الکترونیکی کاربردهایی هم در زمینه مبارزه با بزه‌کاری و کنترل بزه‌کاران پیدا کرده است به نحوی که از نظارت الکترونیکی به منزله‌ی اختراع و ابداع برجسته‌ی کیفری پایان دهه‌ی ۱۹۸۰ یاد می‌شود؛ زیرا افزون بر استفاده از فناوری برای اصلاح و تربیت و کاهش هزینه‌های زندان، از زمان اجرای ابتدایی آن در پایان دهه‌ی ۱۹۸۰، نظارت الکترونیکی به صنعت بزرگی تبدیل شده است و هزاران مجرم هر روز از این رهگذر نظارت می‌شوند.^۱

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ در ماده‌ی ۶۲ و قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ در مواد مربوط به فصل پنجم از بخش پنجم قانون مذکور (مواد ۵۵۱ الی ۵۵۸)، بدون ارائه‌ی تعریف دقیقی از نظارت الکترونیکی، صرفاً به آزادی تحت سامانه‌های الکترونیکی تصریح شده است. در قانون مجازات فرانسه در ماده‌ی ۱-۲۶-۱۳۲ و قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه نیز بدون ارائه‌ی تعریف، فقط شرایط دستیابی به این تدبیر و شیوه‌ی اجرای آن در ماده‌ی ۷-۷۲۳ اشاره شده است.

۱-۵- پیشینه‌ی نظارت الکترونیکی

برخی بر این باورند که استفاده از نظارت الکترونیکی، نخستین بار در سال ۱۹۸۴ مطرح شد. به نظر می‌رسد که این روش مراقبتی از انیمیشن «مرد عنکبوتی» الهام گرفته شده است که در آن قاضی «جک لاو» از نیومکزیکو، نصب یک وسیله‌ی الکترونیکی به میچ پای مجرمی را برای نظارت بر رفت و آمدهای او صادر کرد. نظارت الکترونیکی به خودی خود به عنوان یک ضمانت اجرای مستقل تلقی نمی‌شود بلکه یک ضمانت اجرای تبعی و وابسته به حبس خانگی یا تعلیق مراقبتی و برای پیروی مجرم از شرایط مقرر برای وی محسوب می‌شود. به همین دلیل نظارت الکترونیکی اساساً برای رعایت قواعد حبس در منزل و کنترل مجرم در الزام به حضور در محدوده‌ی مکانی مشخص استفاده می‌گردد؛ چرا که از این رهگذر، نظارت بر مجرم از راه دور امکان‌پذیر است.^۲ اما برخی دیگر بر این باورند که شیوه‌ی نظارت الکترونیکی، نخستین بار در سال ۱۹۶۴ به صورت آزمایشی در

۱- آشوری، محمد؛ جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، چاپ اول، تهران، نشر گرایش، ۱۳۸۲، ص ۴۰۲.

۲- همان؛ ص ۴۰۳.

شهر بوستون در آمریکا به ثبت رسیده است و کمی بعد در اواخر دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی، قاضی دادگاه بخش «آلبو کوئرکو» در نیومکزیکو حکمی صادر کرد که در آن نگاشته شده بود که مجرم در منزل حبس شود و حضور خود را در ساعاتی مشخص به وسیله‌ی تلفن اعلام کند تا این که در سال ۱۹۸۳ روش نظارت الکترونیکی به صورت رسمی در «آلبو کوئرکو» انجام شد و در سال ۱۹۹۱ به صورت فراگیر و ملی در تمامی ایالت‌ها توسط دولت فدرال آمریکا مورد پذیرش قرار گرفت.^۱

در آمریکا محکومان به جرایم راهنمایی و رانندگی از کسانی بودند که بیش از دیگران در بدو امر از برنامه‌های نظارت الکترونیکی منتفع می‌شدند ولی از سال ۱۹۸۹، مرتکبان جرایم اموال و مجرمان مواد مخدر عمده‌ترین بهره‌وران این برنامه را تشکیل می‌دهند.^۲ در ایران مطابق ماده‌ی ۶۲ قانون مجازات اسلامی، فقط مرتکبان جرایم تعزیری درجه‌ی پنج تا هشت می‌توانند مشمول استفاده از این تأسیس کیفری قرار گیرند. در حال حاضر به دلیل عدم تصویب آیین‌نامه‌ی اجرایی ماده‌ی ۶۳ قانون مجازات اسلامی، موضوع فصول هفتم و هشتم قانون مذکور، آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی، عملیاتی نشده است لیکن سازمان زندان‌ها به منظور آماده‌سازی و به صورت پایلوت مبادرت به راه اندازی سیستم نظارت الکترونیکی نموده و در دو استان تهران و اصفهان آن هم برای تعدادی از زندانیان دارای رأی باز، نظارت الکترونیکی زندانیان را مورد اجرا گذاشته است.

۲-۵- شیوه‌ی نظارت الکترونیکی

به منظور کنترل و نظارت بر رفت و آمد بزه‌کار در محدوده‌ی مکانی مشخصی مانند منزل، نحوه‌ی اجرای نظارت بدین ترتیب است که مچ‌بندی به دست مجرم و یا پابندی به پای او بسته می‌شود که به رایانه‌ای در مرکز مراقبتی یا اتاق مانیتورینگ متصل است و به آن علایمی ارسال می‌کند. از حیث فنی، مچ‌بند و پابند الکترونیکی به سیم کارتی مجهز

1- Ann H.crow, inda Sydney and..., Offender supervision with electronic technology, American probation and parole Association, 2002, p2.

۲- تدین، عباس؛ نظارت الکترونیکی، گامی به سوی جایگزین‌های زندان، مجله‌ی حقوقی دادگستری، شماره‌ی ۶۴، پاییز ۱۳۸۷، ص ۵۹.

می‌باشند که از طریق GPS موقعیت جغرافیایی فرد را کنترل می‌کند. کل این سیستم از طریق فضای اینترنت عمل کرده و چنانچه فرد در فضای باز قرار داشته باشد دیتاها از طریق GPRS و در صورتی که فرد در فضای بسته باشد دیتاها از طریق GSM به مرکز مانیتورینگ ارسال می‌گردند.

بدین ترتیب بزه‌کاری که فقط حق رفتن به سرکار یا شرکت در برخی فعالیت‌های مشخص را دارد یا ملزم به حضور در محدوده‌ی مکانی مشخصی مانند منزل می‌باشد رفت و آمد و حضور او در موقعیت جغرافیایی خاص کاملاً کنترل می‌شود و چنانچه از موقعیت جغرافیایی تعریف شده خارج شود مأمورین در مرکز کنترل و مانیتورینگ به طور خودکار از طریق وسیله‌ی الکترونیکی از موضوع آگاه می‌شوند. در این روش علاوه بر ویژگی‌های فردی مجرم، باید به سیاست جنایی و میزان همکاری اطرافیان مجرم و به ویژه وجود یک محل سکونت ثابت برای مجرم دقت داشت.^۱

۳-۵- فواید، معایب و اهداف نظارت‌های الکترونیکی

هدف اصلی این برنامه، کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها و نیز کاهش آسیب‌های ناشی از اجرای مجازات حبس در زندان‌ها می‌باشد.^۲ قدر مسلم این است که اجرای مجازات حبس در زندان، آسیب‌های فراوانی را بر مجرم و خانواده‌ی او وارد ساخته و نیز هزینه‌های سنگینی را بر بودجه‌ی دولت تحمیل می‌کند. اجرای برنامه‌ی نظارت‌های الکترونیکی در مورد مجرمین به عنوان جایگزین زندان، موجب کاهش هزینه‌های نگهداری مجرمان و حفظ ارتباط اجتماعی آنها و حضور در کانون خانواده می‌گردد. نظارت الکترونیکی می‌تواند آثار مخرب و زیان‌بار حبس‌های کوتاه مدت را به حداقل ممکن کاهش دهد. این شیوه دارای قابلیت انعطاف می‌باشد و می‌توان آن را به جهات مختلفی همچون افزایش امنیت در یک مکان عمومی تا مراقبت از قربانی خاص یا جهت کنترل مجرمین مورد استفاده قرار داد.^۳

1- ibid, p40.

۲- تدین، عباس؛ نظارت الکترونیکی، گامی به سوی جایگزین‌های زندان، مجله‌ی حقوقی دادگستری، ص ۶۱.

3- www.ncjrs.gov/pdffiles/nij/08-02.pdf, Ann.Crowe, electronicsupervision: from decision-making to implementation.

هر چند فشار عمومی برای حمایت از اجتماع در مقابل مجرمان رو به افزایش است لکن از سوی دیگر مسأله‌ی کنترل بودجه‌ی عمومی در رابطه با اصلاح مجرمان نیز حایز اهمیت فراوانی می‌باشد. بدیهی است فراهم‌سازی بسترهای فرهنگی و اجتماعی برای اجرای این تأسیس کیفی، امری اجتناب‌ناپذیر است.

تجربه‌ی سایر کشورهایی که از این تکنولوژی در کنترل مجرمان استفاده کرده‌اند حاکی از آن است که برنامه‌های نظارت الکترونیکی را سودمندتر از زندان می‌دانند. استدلال جالبی که درباره‌ی سودمند بودن نظارت الکترونیکی ارائه می‌شود این است که در مورد مجرمی که به زندان کوتاه مدّت محکوم می‌شود اعتماد عمومی نسبت به اجرای عدالت کمرنگ می‌شود؛ زیرا در این گونه موارد مجرم با آزادی مشروط پس از موعده مقرر از زندان آزاد می‌شود در حالی که در نظارت الکترونیکی مدّت زمانی که شخص باید تحت نظارت قرار بگیرد مشخص است و تنها برای ادامه کار یا درمان اجازه‌ی خروج از محل به او داده می‌شود.

یکی از مهم‌ترین مزیت‌های نظارت الکترونیکی این است که اجرای آن متکی به سرمایه است نه کار. نظر به اینکه مجرمان با رایانه نظارت می‌شوند لذا یک سرمایه‌گذاری آغازین در زمینه‌ی سخت افزار رایانه، ضرورت به کارگیری شمار فراوان مأموران نظارتی را منتفی می‌سازد.

تحقیقات و تجربه‌ی سایر کشورها حاکی از آن است که میزان تکرار جرم در مورد مجرمانی که تحت نظارت‌های الکترونیکی کیفر می‌شوند بسیار پایین می‌باشد و شمار فراوانی از آنها از این فرصت برای به دست آوردن شغل و بهبود روابط خانوادگی استفاده می‌کنند. ساز و کار نظارت‌های الکترونیکی نسبت به تعلیق مراقبتی دارای انعطاف بیشتری است و نسبت به زندان شرایط انسانی‌تری دارد؛ زیرا مجرم، شغل خود را حفظ کرده و یا در کنار خانواده‌اش زندگی می‌کند.

۴-۵- معایب نظارت الکترونیکی

از معایب نظارت الکترونیکی، مشکلات فنی است که در زمان اجرا با آن روبرو می‌شوند. برخی از انواع ساخت و سازهای ساختمانی می‌تواند علامت دستگاه را قطع کند و یا اینکه با قطع اینترنت، امکان ردیابی فرد تحت کنترل، فراهم نمی‌باشد.

۶- بازداشت خانگی یا حبس در منزل

بازداشت خانگی یا حبس در منزل از مصادیق بارز حبس در غیر زندان می‌باشد که هم می‌تواند تحت نظارت‌های الکترونیکی انجام شود و مشمول ماده‌ی ۶۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ قرار گیرد و یا اینکه با استفاده از ظرفیت پیش‌بینی شده در مواد ۵۶ و ۵۷ قانون یاد شده در قالب نظام نیمه‌آزادی انجام گیرد؛ زیرا مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی که از طریق حضور مجرم در منزل می‌باشد یکی از مصادیق نظام نیمه‌آزادی بوده که اجازه می‌دهد در صورت رضایت محکوم و سپردن تأمین مناسب از سوی وی و مشروط به گذشت شاکی، اجرای مجازات حبس در خارج از زندان انجام گیرد. شایان ذکر است که بازداشت خانگی یا حبس در منزل فقط در مورد حبس‌های تعزیری درجه‌ی پنج تا هفت امکان‌پذیر می‌باشد. ضمناً قانون‌گذار در تبصره‌ی ۲ زیر ماده‌ی ۸۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به اقامت در منزل به عنوان حبس در غیر زندان به طور صریح اشاره کرده است.

از دیدگاه اجتماعی نیز مزیت‌های عمده‌ای بر حبس خانگی مترتب است. حبس در منزل، هیچ یک از آثار فاسدکننده یا لکه‌دارکننده‌ی مربوط به زندان را ندارد. این امر امتیاز ویژه‌ای را برای مجرمان فاقد پیشینه‌ی زندان در پی دارد. این مجرمان با دور بودن از زندان، تحت تأثیر مجرمان حرفه‌ای قرار نمی‌گیرند یا در معرض مخاطرات اخلاقی یا فیزیکی زندانیان دیگر نیستند.

هر چند حبس در منزل به عنوان یکی از ضمانت‌اجراهای بنیابین امتیازهایی دارد لیکن مانند هر ضمانت‌اجرای دیگر خالی از عیب نیست. برخی معتقدند که تأثیر حبس خانگی پس از چند ماه به تدریج کاهش یافته و یا محو می‌شود.

این ضمانت‌اجرا، به اندازه‌ی کافی برای محکومان به حبس خانگی، جنبه‌ی تنبیهی چندانی ندارد. همچنین اگر حبس خانگی از طریق نظارت‌های الکترونیکی انجام شود بعضاً مجرمان را ملزم به پرداخت هزینه‌های نظارت و حداقل مقداری از هزینه‌های تجهیزات می‌کند.

۷- کانون‌های اصلاح و تربیت

کانون‌های اصلاح و تربیت نیز از جمله موارد پیش‌بینی شده در قانون مجازات اسلامی می‌باشند که می‌تواند حبس در غیر زندان را توجیه نماید.

به موجب بندهای الف، ب و پ ماده‌ی ۸۹ قانون مجازات اسلامی اجازه داده شده است درباره‌ی نوجوانانی که مرتکب جرم تعزیری می‌شوند و سن آنها در زمان ارتکاب جرم بین پانزده تا هجده سال تمام شمسی است به جای مجازات زندان، در قانون اصلاح و تربیت نگهداری شوند. تبصره‌ی ۲ ذیل ماده‌ی ۸۹ قانون مذکور تصریح دارد که دادگاه می‌تواند با توجه به وضع متهم و جرم ارتكابی، به اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه معین می‌کند یا به نگهداری در قانون اصلاح و تربیت در دو روز آخر هفته برای سه ماه تا پنج سال حکم دهد. قدر مسلم آن که روش‌های اجرای مجازات و شیوه‌ی نگهداری مجرمین در قانون‌های اصلاح و تربیت از بعضی جهات کاملاً متفاوت و متمایز از زندان بوده و به همین جهت قانون‌گذار برای این گروه سنی از مجرمان که بیشتر در معرض خطر بوده و همچنین نیازمند برنامه‌های ویژه‌ی اصلاحی و تربیتی هستند، به جای مجازات حبس در زندان، نگهداری در قانون‌های اصلاح و تربیت را تجویز نموده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

مجازات حبس عام‌تر از مجازات زندان می‌باشد و شامل حبس در غیر محیط زندان نیز می‌شود. با التفات به اینکه حبس به عنوان کیفر سالب آزادی اعمال می‌شود، زندان فی‌نفسه در جهت تحقق این کیفر موضوعیت نداشته و کیفر سالب آزادی در غیر زندان نیز قابل تحقق می‌باشد. در عین حال باید توجه داشت که امروزه مجازات‌های جایگزین زندان، نقش مؤثری در کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها داشته و از سوی دیگر باعث می‌شوند آسیب‌های ناشی از زندان متوجه جامعه، مجرم و خانواده‌ی او نگردد.

از جمله مجازات‌های جایگزین زندان، حبس در غیر زندان می‌باشد که این امر از طریق حبس خانگی و یا محدود کردن مجرم در محدوده‌ی مکانی مشخص و کنترل و مراقبت از طریق نظارت‌های الکترونیکی و یا نگهداری در کانون‌های اصلاح و تربیت محقق می‌گردد. قانون‌گذار، این تأسیس کیفری را در قوانین مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری جدید پیش‌بینی نموده است و استفاده از آن توسط قضات می‌تواند آثار زیان‌بار و پُرهزینه‌ی مجازات زندان را کاهش دهد. حبس در غیر زندان از طریق فناوری‌های نوین به ویژه نظارت الکترونیکی می‌تواند در کنترل و مجازات بزه‌کاران خاص کاربرد فراوانی داشته باشد. البته اقتضا دارد در این رابطه زمینه‌های فرهنگی و بستری‌های لازم برای اجرای قانون نیز فراهم آید. بدیهی است که فرهنگ‌سازی و آشنا نمودن هر چه بیشتر قضات شریف و آحاد جامعه، موجب شناخت بهتر جایگاه مجازات‌های جایگزین به ویژه حبس در غیر زندان می‌شود. البته نباید از نظر دور داشت که علاوه بر موارد فوق، اجرای موفق و کارآمد این امر در گرو تأمین امکانات مالی و پشتیبانی‌های فنی می‌باشد که باید قبل از اجرای قانون تدارک دیده شود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آشوری، محمد؛ جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، چاپ نخست، تهران، نشر گرایش، ۱۳۸۲.
- ۳- آیین‌نامه‌ی اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، چاپ دوم، انتشارات راه و تربیت، ۱۳۸۶.
- ۴- بکایی، حسن؛ ترجمه‌ی احکام زندان در اسلام تألیف احمد دائلی، چاپ چهارم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۵- تدین، عباس؛ نظارت الکترونیکی گامی به سوی جایگزین‌های زندان، مجله حقوقی دادگستری، شماره‌ی ۶۴، پاییز ۱۳۸۷.
- ۶- حاجی ده آبادی، احمد؛ تأملی پیرامون مجازات حبس در نظام حقوقی اسلام، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره‌ی ۴، سال سوم، تابستان ۱۳۹۰.
- ۷- حرّ عاملی، محمدبن حسن؛ وسائل الشیعه، جلد ۲۸، چاپ سوم، قم، مؤسسه‌ی آل البیت (ع)، ۱۴۱۶.ق.
- ۸- حسینی، میرزا حسن؛ فولادی طرقي، مهدی؛ بررسی موانع و محدودیت‌های اجرای نظارت الکترونیکی، فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت انتظامی، شماره‌ی چهارم، سال پنجم، زمستان ۱۳۸۹.
- ۹- خوبی، ابوالقاسم؛ البیان، چاپ چهارم، بیروت، دارالزهراء، ۱۳۹۵.
- ۱۰- سپهری، محمد؛ زندان از دیدگاه اسلام، بررسی مشروعیت، موارد و احکام زندان، چاپ اول، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۳.
- ۱۱- طبسی، نجم الدین؛ موارد السجن فی النصوص و الفتاوی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۶.ق (۱۳۷۴.ش).
- ۱۲- ظفری، محمدرضا؛ مبانی عدالت جزایی در حقوق اسلامی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- ۱۳- قائمی، احمد؛ نوبری، اراز؛ بررسی تحلیلی جمعیت زندانیان کشورهای جهان، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، تیرماه ۱۳۸۸.
- ۱۴- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴.

۱۵- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱/۲/۱۳۹۲.

۱۶- محمدنسل، غلامرضا؛ نظارت الکترونیکی بر بزه‌کاران، فصلنامه‌ی دانش انتظامی، شماره‌ی اول، سال هفتم، بهار ۱۳۸۴.

ب) منابع خارجی

- 1- Ann H.crow, inda Sydney and..., *Offender supervision with electronic technology*, American probation and parole association, 2002.
- 2- [www. ncjrs. gov/ pdffiles/ nij/ 0802, pdf](http://www.ncjrs.gov/pdffiles/nij/0802.pdf), Ann.Crowe, electronicsupervision: from decision-making to implementation.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Imprisonment not in Prison

By: Dr. Gholam Ali Mohammadi

Abstract:

With the advancement of the criminology science and a penology development in the past, imprisonment was the center of the criminal justice and during the last two centuries, imprisonment of the criminals has been changed into the most common political and criminal response to the crime phenomenon. On the other hand, the criminal inflation of prisons and its damages has caused many problems and difficulties for the society, prisoners and their families as far as using prison's alternative punishments have been focused by criminologists, penologists and other different social and judicial authorities. Imprisonment not in prison, as one of the prison's alternative punishments, has been anticipated in the recent procedural and substantial criminal laws of Iran which is required to be analyzed and discussed.

Key words: prison, alternative punishments, house imprisonment, electr type equation here.onic monitoring, juvenile institution, semi, liberal system.